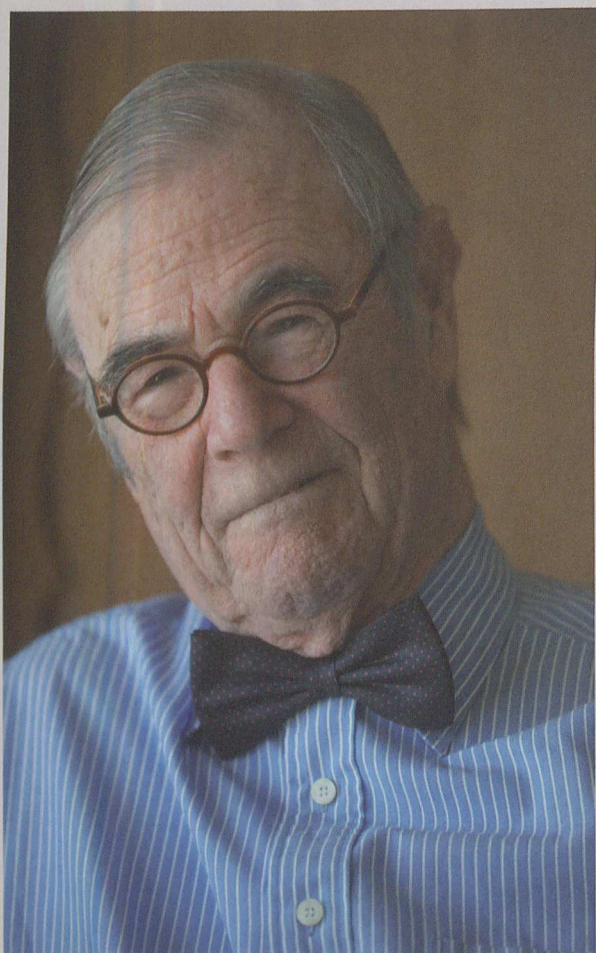
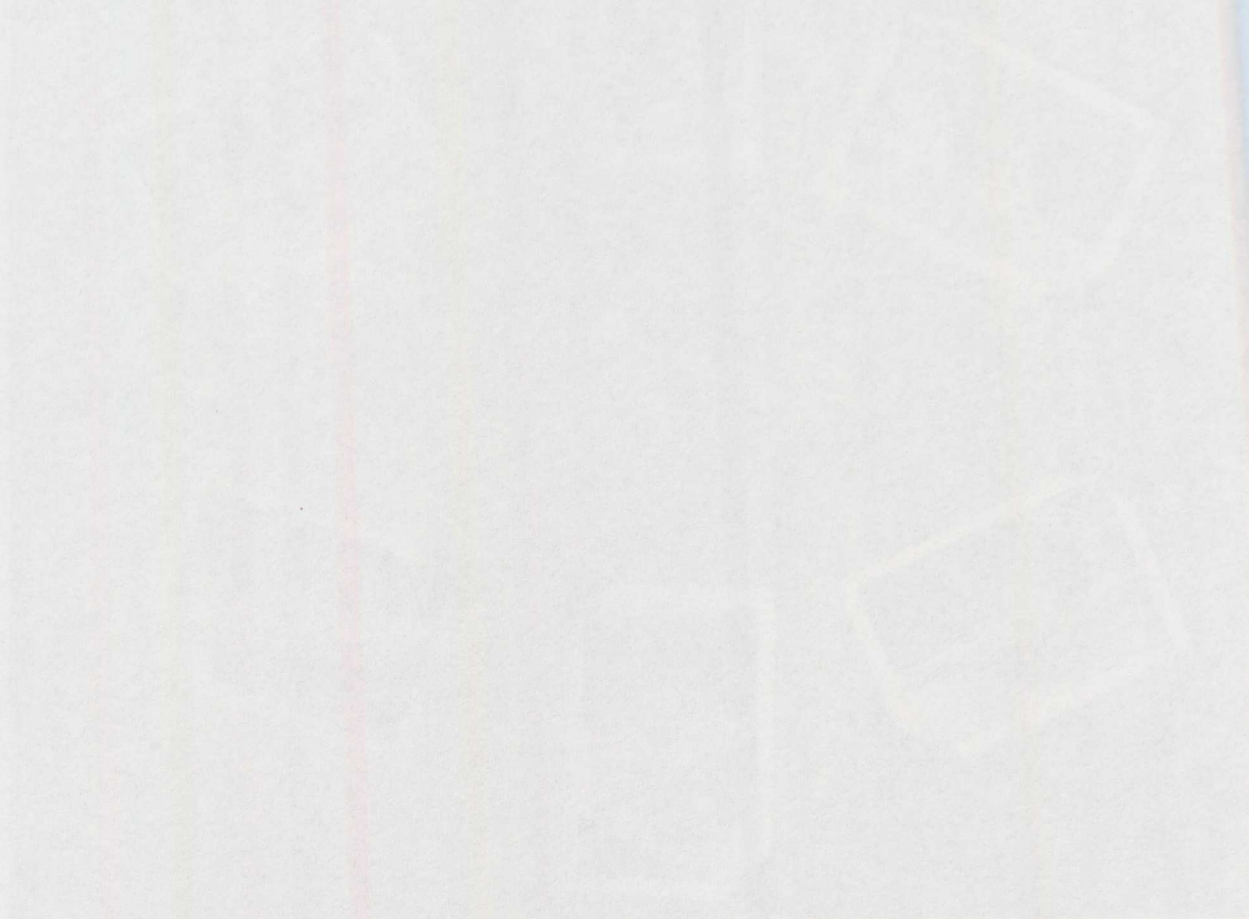

F. Springer (Batavia, 1932 – Den Haag, 2011) was als bestuursambtenaar werkzaam op diverse plaatsen in voormalig Nederlands Nieuw-Guinea en als diplomaat in onder andere New York, Bangkok, Bangladesh, Iran, Angola en de voormalige DDR. Over die tijd in Oost-Berlijn schreef hij in 2010 de roman *Quadrige, een eindspel*.

Springer debuteerde in 1962 met de verhalenbundel *Bericht uit Hollandia*. In zijn vijftigjarige loopbaan als schrijver publiceerde hij romans als *Bougainville* (1981), *Bandoeng-Bandung* (1993) en *Kandy* (1998). Het grote publiek veroverde hij in 1990 met het Boekenweekgeschenk *Sterremeer*. Voor zijn gehele oeuvre ontving Springer in 1995 de Constantijn Huygensprijs.

Vindplaatsen

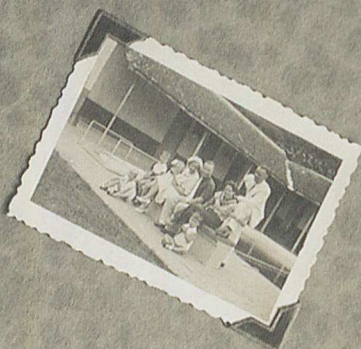

Deze afbeelding is een voorbeeld van een abstracte vorm. Het is een grote, lichtgekleurde vorm die in het midden van de pagina is geplaatst. De vorm lijkt op een gestileerde letter 'E' of een vierkant met interne lijnen. Het is gemaakt van dunne, lichtgekleurde lijnen die op een watermerk of een zeer lichte print lijken. De achtergrond is wit met een subtiele, kleurrijke rand aan de rechterkant.

Singgoriti ,

4 April 1937

- 1 Leeraar*
- 1 Dr.med*
- 1 Warenkuis-eigenaar*
- 2 echtgenooten-moeders*
- 2 zoons*
- 2 dochters*

*Totaal 9 personen, en hoe deze
elkander en zichzelf vermaakten.*

Pagina uit een fotoalbum van grootvader Schneider. Alle foto's uit Indië werden in Rotterdam door hem in aparte albums ingeplakt en van puntige teksten voorzien. Op de achterzijde van elke foto schreef zijn zoon Jan Schneider nauwkeurig op wie of wat er op de foto te zien was. Deze pagina toont beelden van een uitstapje van het gezin Schneider naar Songgoriti, zo'n twintig kilometer ten noordwesten van de bergstad Malang, 4 april 1937.

Liesbeth Dolk
Vindplaatsen *De*
Indische jaren
van F. Springer

Amsterdam | Antwerpen Em. Querido's Uitgeverij BV 2012

Ter nagedachtenis aan Lucie Dolk-de Gunst
(Makassar 1921 – Velp 1998)

Voor CJS

‘Du plus loin qu’il m’en souviennne, toujours cette
envie d’être ailleurs, [...] et les atlas toujours
grands ouverts...’

Paul Morand, 1926

De voor- en naoorlogse foto's en documenten zijn af-
komstig uit het privéarchief van Carel Jan Schneider,
tenzij anders vermeld.

De recente foto's zijn gemaakt door Hans Kleijn en
Liesbeth Dolk, tenzij anders vermeld.

De afbeeldingen in dit boek zijn voor zover moge-
lijk opgenomen in overleg met de rechthebbenden;
wie verder rechten kan doen gelden wordt verzocht
contact op te nemen met de uitgever om alsnog in een
regeling te voorzien.

In dit boek wordt voor de vooroorlogse Indische
plaatsnamen de spelling-Van Ophuijsen gebruikt,
die in Nederlands-Indië/Indonesië tot 1947 officieel
gehanteerd werd.

Van 1939 tot en met 1949 werd afwisselend
‘Thailand’ en ‘Siam’ als landsnaam gebruikt – hier
steeds aangeduid als ‘Siam’.

Copyright © 2012 Liesbeth Dolk

Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's
Uitgeverij BV, Singel 262, 1016 AC Amsterdam.

Omslag en vormgeving binnenwerk J. Tapperwijn

Omslagfoto: Batavia, 15 januari 1935

ISBN 978 90 214 3322 6 / NUR 320

Inhoud

Proloog 7

Wegwijzers II

Fragmenten uit een gesprek met F. Springer 11

Biografisch overzicht 16

Historisch overzicht 17

I. M.S. Baloeran (april-juni 1931) 19

De bootreis naar Indië 19

II. Batavia (1931-1935) 23

Een luxe bestaan onder de tropenzon 23

III. Malang (1935-1937) 35

Vroegwijze kleuter 35

IV. Rotterdam (1937-1938) 41

Verlof 41

V. Bandoeng (1938-1942) 43

Eerste schooljaren 43

VI. Bandoeng en Batavia (1942-1945) 67

Jongen in Japanse kampen 67

VII. Van Java naar Ceylon (1945) 97

De reis met H.M.S. Venerable 98

Zoektocht naar Danny Graham 107

VIII. Kandy en Mount Lavinia (1945-1946) III

Thuisvaart 111

Kandy, de terugtocht 124

IX. Singapore en Bangkok (1946) 127

Gezinshereniging 127

Epiloog 139

Bronnen 141

Literatuur 141

Bibliotheeken/archieven 142

Dankwoord 143

Kaart van Zuidoost-Azië. (Uit: Bos, 1947)

Proloog

Carel Jan Schneider, die als auteur bekendheid zou krijgen onder het pseudoniem F. Springer, werd in 1932 geboren in Batavia in Nederlands-Indië. Toen hij veertien was, ging hij naar Nederland. Deze Indische jeugdijaren hebben hem sterk gevormd en zij spelen vrijwel altijd, in meer of mindere mate, een rol in Springers literaire werk.

‘Een Indische jeugd is iets heel bijzonders,’ heeft Springer eens gezegd. De exotische omgeving – altijd buiten en dicht bij de natuur, het spelen met allerlei soorten vriendjes: Indisch, Indonesisch, Chinees, Hollands – is hem altijd bijgebleven. Gelukkige jaren, in een voor Europeanen prettig voortkabbellende koloniale maatschappij, vertelt hij in *Allemaal gelogen*.

De ontwikkelingen in de Indonesische samenleving in de jaren dertig gingen aan hem als kind voorbij. Maar ook voor zijn ouders was de opkomst van het Indonesische nationalisme in die jaren nauwelijks onderwerp van gesprek. Het Europese leven voltrok zich in betrekkelijke zorgeloosheid en in schijnbaar idyllische harmonie met de Indonesische bevolking. In de brieven naar Nederland schrijven zij over de crisis die ook Nederlands-Indië trof, over de salariskortingen en over de politieke ontwikkelingen in Europa, maar voor het overige hadden zij weinig inzicht in wat zich in de Indonesische maatschappij afspeelde. Schneiders ouders stonden hierin niet alleen. Het overgrote deel van de Europese gemeenschap in Indië werd in 1942 verrast door het enthousiasme waarmee de Indonesische bevolking de Japanse bezetter aanvankelijk verwelkomde.

Vindplaatsen, een verbeelding in fragmenten van Schneiders Indische jaren, kan worden beschouwd als exemplarisch voor veel Europese gezinnen in Indië in de jaren voor, tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog. Het boek schetst een episode uit het leven van een leraarsgezin tegen de achtergrond van belangrijke historische gebeurtenissen: de ouders vertrokken in 1931 met de boot naar Indië vol hoop op een toekomst in de kolonie en de daar geboren kinderen genoten van gelukkige jeugdijaren die in scherp contrast stonden met de erop volgende Japanse internering. Het gezin keerde ten slotte, na omzwervingen weer met elkaar herenigd, in 1946 berooid terug naar Nederland.

Vindplaatsen is tegelijkertijd een reis naar plaatsen van herinnering. Voor Carel Jan Schneider zijn dat er vele: als jongen woonde hij in Batavia, Malang, Bandoeng, Kandy en Bangkok, als scholier en student in Rotterdam, Den Haag en Leiden, als bestuursambtenaar in het toenmalige Nederlands Nieuw-Guinea (Hollandia, Fak-Fak, Kokonao en de Baliemvallei), als diplomaat in New York, opnieuw Bangkok, Brussel, Dacca, Teheran, Luanda, Straatsburg en Berlijn. De herinnering aan dit leven in beweging weerklinkt in de romans en verhalen van Schneiders literaire alter ego F. Springer. Niet alleen titels als *Bericht uit Hollandia*, *Bangkok, een elegie*, of *Teheran, een zwanezing* verwijzen daarnaar. Ook in het literaire werk zelf schuiven werkelijkheid en verbeeldingswereld voortdurend door, over en

langs elkaar heen. Springer heeft in interviews geregeld aangegeven dat zijn romanwereld vaak dicht tegen de werkelijkheid aan ligt, omdat hij op een andere manier niet zou kunnen schrijven. Een als authentiek beleefde herinnering wordt al schrijvend tot een mooi verhaal, tot fictie. Echt gebeurd, en toch allemaal gelogen. Of niet?

Vindplaatsen probeert iets van die gedaanteverandering van werkelijkheid naar fictie in kaart te brengen en de levensechte decors te verbeelden waartegen Springers literaire werk zich afspeelt. Het boek kan daarom tevens als biografisch kompas dienen bij enkele van zijn gedichten uit *Wij vlogen uit Indië*, de romans *Tabee*, *New York*, *Bougainville*, *Bandoeng-Bandung* en *Kandy*, en het verhaal 'De verovering van Bandoeng' uit *Zaken overzee*.

Voor Springer is 'de herinnering' zowel een belangrijke – zo niet de belangrijkste – inspiratiebron als een terugkerend thema in zijn oeuvre. Ik had in 2002 het voorrecht om met de auteur terug te reizen naar de *lieux de mémoire* uit zijn Indische jaren. Zoals bij veel schrijvers het geval is, bestaat er ook bij Springer een dwingend verband tussen plaats en emotie.¹ Vooroorlogse plaatsen van herinnering worden verbonden met gevoelens van vergankelijkheid, van weemoed om het verdwijnen van een tijdperk, een wereld, een manier van leven en van een verlangen daar naar. 'Indië' vormt in dat opzicht voor Springer, meester van de weemoed, misschien wel de meest vruchtbare plaats van herinnering: het verleden is voorgoed voorbij, Indië bestaat niet meer. Wat rest zijn de nagedachtenis en de waarneming van wat er nog is, aangetast door de tijd. Met de Japanse bezetting en de daaropvolgende internering komt aan de idyllische jeugdijaren een abrupt einde. 'Vooral in het laatste jaar van die kamp-

periode heb ik geleerd om als jongetje-alleen voor mezelf op te komen, te onderscheiden wie wel en niet je vrienden waren, wie je wel en niet kon vertrouwen; geleerd om te overleven, door aansluiting te zoeken bij anderen, door te proberen niet al te ziek te worden en je niet te laten overmeesteren door heimwee', vertelt Springer in *Allesmaal gelogen*. Plaatsen van herinnering worden dan vooral verbonden met gevoelens van gemis en eenzaamheid.

Het boek is door deze terugtocht meer geworden dan een historisch en biografisch kompas bij het werk van Springer; het werd ook een tropische zoektocht naar de verloren tijd. Tijdens mijn latere reizen naar Azië in 2008, 2009 en 2010 is zoveel mogelijk geprobeerd de plekken en huizen die op voor- en naoorlogse foto's zijn vastgelegd, opnieuw te fotograferen. Door deze 'herfotografie'² werd gepoogd te registreren wat veranderde en wat bleef, als een koppelteken tussen heden en verleden.

De titel *Vindplaatsen* verwijst ook naar reünies, privé-collecties en archieven binnen en buiten Nederland, waar ik personen, gegevens, foto's, brieven, plattegronden en documenten aantrof. Een bijzondere vindplaats was de correspondentie vanaf 1931 tot 1942 tussen Schneiders ouders in Indië en zijn grootouders in Rotterdam, die van beide kanten vrijwel volledig bewaard is gebleven. Regelmatig werden in de brieven uit Indië foto's bijgesloten. Beide vormen een rijke bron van informatie. Bovenal was het Carel Jan Schneider zelf die mij in de loop der jaren zijn verhalen vertelde en de foto's en documenten uit het familiearchief becommentarieerde. Of die verhalen allemaal waar zijn, of toch allemaal gelogen, staat hier niet ter discussie. Mijn analyses en interpretaties bewaar ik voor een later te ver-

Carel Jan Schneider met het fototoestel van zijn vader waarmee de meeste vooroorlogse foto's uit dit boek zijn genomen. Badhotel Tjileuntja bij het meer van Tjileuntja. Pengalengan, juni 1933.

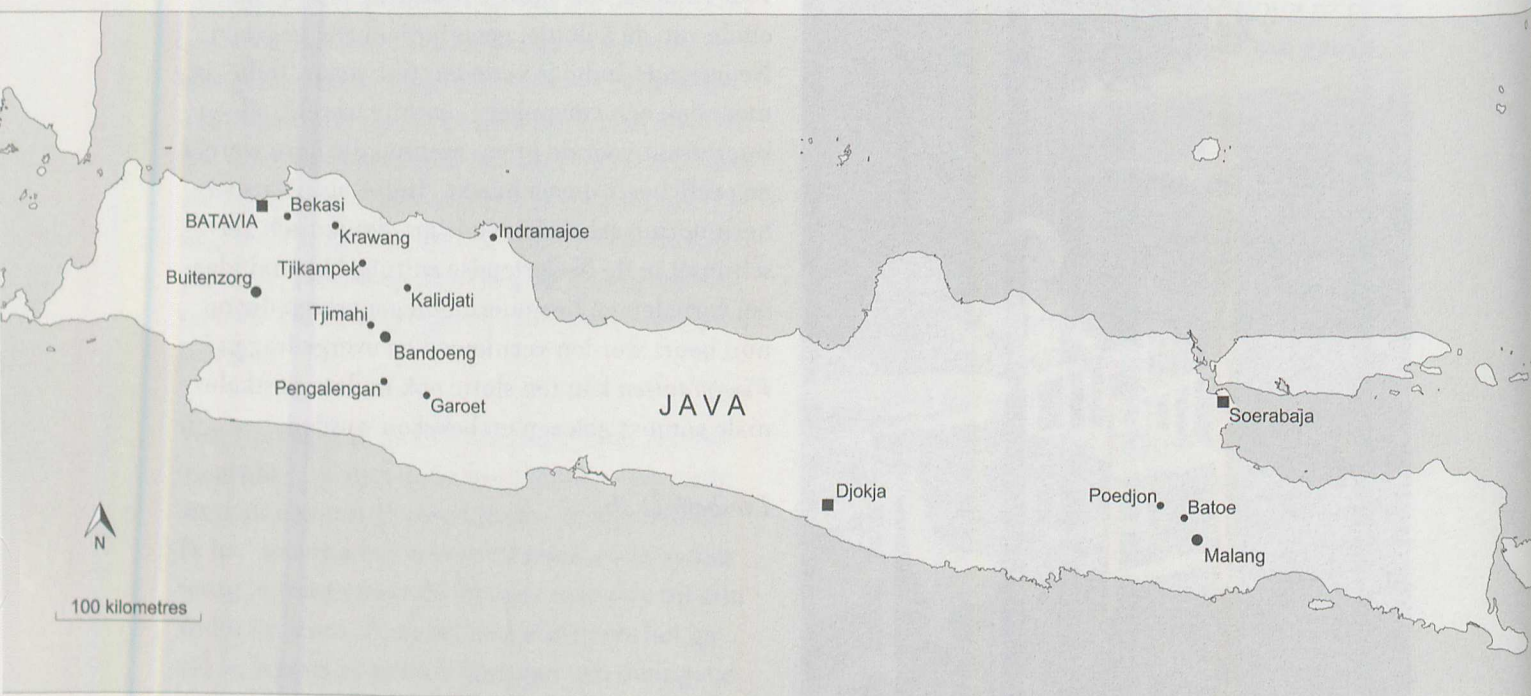
schijnen biografie van de schrijver. Dat geldt ook voor het bredere historische kader, dat in dit boek alleen in grote lijnen wordt aangegeven.

9

In *Vindplaatsen* volg ik mijn fascinatie voor het Indische verleden van een auteur wiens werk en persoon mij na aan het hart liggen. Die fascinatie voor Indië is, ook ruim vijfenzestig jaar na het einde van de kolonie, geen individueel gegeven. Nederlands-Indië is verleden tijd, maar 'Indië' is meer dan een verzonken, voorbijge wereld, alleen interessant voor de groep mensen die deze wereld nog zelf heeft meegemaakt. 'Indië' als plaats van herinnering zal als hedendaags, dynamisch verschijnsel in de Nederlandse cultuur blijvend ideeën, verhalen en herinneringen genereren die op hun beurt worden vernieuwd en overgedragen.⁵ *Vindplaatsen* kan ten slotte ook in deze postkoloniale context gelezen en bekeken worden.

Liesbeth Dolk

1. Moor, 1992:11. 2. 'Rephotography'; de term is van de Amerikaanse fotograaf Mark Klett. Zie Tracy Metz, 'Mark Klett herfotografeert het Wilde Westen', in *NRC Handelsblad*, 27 juni 2008. 3. Pattynama 2011:51-63. Pamela Pattynama is hoogleraar Indisch-Nederlandse letterkunde en cultuur aan de Universiteit van Amsterdam.

Kaart van Java. (Tekening: R. Cribb)

Wegwijzers

Fragmenten uit een gesprek met F. Springer

‘Mijn vader werkte rond 1925 op een kantoor en woonde bij zijn ouders in Rotterdam. Van het geld dat hij verdiende kon hij zijn M.O.-studie Duits bekostigen. In 1928 verloofde hij zich met mijn moeder, ook uit Rotterdam. Trouwen kon nog niet, daarvoor was zijn inkomen op dat kantoor niet toereikend. Hij is toen beginnend leraar Duits in Den Bosch geworden. De weekenden kwam hij naar Rotterdam en ging daar uit met mijn moeder. In die tijd heeft hij gesolliciteerd naar een baan als leraar in Indië. Het was crisistijd, en veel vooruitzichten in Holland had hij waarschijnlijk niet. Het was dus aantrekkelijk om uit te zien naar een baan in de kolonie. Zijn neef Bram woonde al enige tijd in Buitenzorg, en twee klasgenoten van zijn hbs zaten in Batavia. Via hun brieven zal hij het nodige over wonen en werken in Indië hebben gehoord.

Eind april 1931 zijn mijn ouders getrouwd. Een week na hun huwelijk gingen ze op de boot naar Indië voor een reis van vier weken. Een jong uitkomend paartje, even twintig. Mijn moeder zei altijd: “We wisten van niks.” Dat hebben ze dan aan boord van dat schip uitgevonden!

Hun eerste standplaats werd Batavia. In Indië bleef je in het algemeen niet lang op een zelfde plaats. Dat had ook te maken met het verbeteren van je positie. Naarmate je meer ervaring in je werk had, kon je opklimmen op de Indische maatschappelijke ladder. Het hing er natuurlijk bovendien van af of er op dat moment vacatures

waren. In mijn vaders geval was dat een vacature in het onderwijs als leraar Duits.

Uit mijn eerste levensjaren in Batavia onthield ik enkele onmogelijk vroege flitsen, maar ik heb er geen echte herinneringen aan. Die beginnen te komen in Malang, onze tweede standplaats, waar we in 1935 naartoe verhuisden. Mijn vader had vanuit Batavia gesolliciteerd in Malang, een aantrekkelijke bergstad met een goede reputatie. Dat is een heel goede stap geweest, hoewel ze het in Batavia ook naar hun zin hadden met een grote vriendenkring waar iedereen bij elkaar binnenliep. Maar Malang had, anders dan het snikhete Batavia, een heerlijk klimaat en lag in een prachtig gebied. Met twee kleine kinderen – ik had er inmiddels een broertje bij gekregen – naar zo’n stad, iedereen zei: dat moet je doen! Ze maakten er snel nieuwe vrienden via de sport, de kerk, het onderwijs. Ik heb herinneringen aan de loogerpartijtjes, de uitjes in de bergen, aan het huis en aan de vriendjes met wie ik speelde op die enorme achtererven. Die beelden kwamen ineens haarscherp boven toen ik in 1980 aan de roman *Bougainville* begon te schrijven.

Mijn vader had in Indië een naar verhouding goed inkomen, ook omdat hij op elke standplaats naast de reguliere schoolprogramma’s ’s avonds Duitse les gaf aan particulieren. Het dagelijkse leven was bovendien niet zó duur. Bij verhuizingen naar een volgende standplaats hield je vendutie, een openbare veiling, en eenmaal in de nieu-

we stad kocht je weer van andere venduties. Dat was goed spul hoor, en ook weer niet heel duur. Toch heb ik me wel afgevraagd, telkens wanneer ik de foto's bekeek van hun Indische beginjaren, met huizen, interieurs, bedienden, bergvakanties: waar dééd zo'n aankomend leraartje het allemaal van? Hoe groot moet de overgang geweest zijn van benepen Hollandse verhoudingen, via een eersteklas bootreis, naar een luxebestaan onder de tropenzon? Want dat was het. Foto's liegen niet.

Met die verhuizingen en overplaatsingen had ik geen moeite, ik heb er in ieder geval geen nare herinneringen aan. Overplaatsingen waren nu eenmaal aan de orde van de dag in Indië. Men was gewend aan snel wisselende gemeenschappen: er werden het hele jaar mensen overgeplaatst, er gingen altijd wel mensen op verlof. Het weggaan uit Malang in 1937 vond ik zelfs heel spannend: we gingen op een boot naar mijn opa en oma in Holland! Ik had mijn grootouders nog nooit gezien, maar mijn ouders hadden heel veel over hen verteld. Ik was toen vijf jaar, maar ik weet dat nog heel goed.

Soms gingen de bedienden mee naar een nieuwe standplaats. Onze bediende uit Batavia ging mee naar Malang. Dat klinkt nu onvoorstelbaar koloniaal, maar iedereen – ook de middenstand en de kleinere ambtenaren – had minstens een of twee bedienden. Wij hadden in Malang een kokkie, een wasbaboe, een *djongos* (huisjongen) en een tuinjongen. Veel Europeanen hadden daarnaast een chauffeur, wij niet. Toen mijn ouders op onze derde standplaats hun eerste auto kochten, reed mijn vader zelf.

Tijdens het verlof ging onze bediende uit Malang, Neneh, met ons mee op de boot als zeebaboe. Zij zorgde tijdens de reis van vier weken

naar Holland voor mij en mijn broertje. In Holland was voor deze bedienden in Den Haag een speciaal bureau annex pension waar ze tijdelijk konden slapen. Enige tijd na aankomst ging zo'n bediende dan weer met een ander gezin mee terug op de boot naar Indië. Neneh zal zich in Holland niet happy hebben gevoeld, maar het verdiende natuurlijk goed.

Veel scherpe herinneringen heb ik aan Bandoeng, onze derde standplaats. Ook Bandoeng had een aangenaam klimaat. Malaria kwam er niet voor. Na ons verlof in Holland bewoonden we daar achtereenvolgens vier huizen in vier jaar. Dat was wel uitzonderlijk, en had te maken met een eigenaar die zelf in het door ons gehuurde huis wilde gaan wonen, maar ook met gezinsuitbreiding waardoor het oude huis te klein werd: in Bandoeng werd mijn jongste broertje geboren. Huizen werden gehuurd rechtstreeks van een eigenaar, zoals bij ons eerste huis, of via verzekeringsmaatschappijen en banken die in vastgoed belegden. Die huizen waren over het algemeen groter opgezet dan in een Nederlandse setting, met een grote tuin eromheen. Ruimte was er genoeg in Indië! Er werd voor de oorlog veel gebouwd, steden waren hun woonomgeving voortdurend aan het uitbreiden. In Bandoeng waren drie van de vier huizen waar we in trokken gloednieuw: wij waren er de eerste bewoners. Rijtjeshuizen zoals we die in Nederland kennen, stonden er niet in de Europese buurten in Bandoeng. Nederlandse architecten konden zich in Indië helemaal uitleven, en die sporen kun je tot nu toe in Indonesië aantreffen.

Die nieuw aangelegde wijken gaven de indruk dat de stad alleen uit grote villa's bestond. Dat was natuurlijk niet waar. Grofweg gezegd was het zo dat de beter gesitueerden in Noord-Bandoeng

woonden. Daar waren ook het Departement van de Gouvernementsbedrijven, het Hoofdkwartier van het Nederlands-Indisch Leger, de bekende Technische Hogeschool, het Instituut Pasteur en de middelbare scholen gevestigd. In Zuid-Bandoeng, ten zuiden van de spoorlijn, lagen de wijken voor de kleine Indo-ambtenaren. De kampongs waar de Indonesiërs woonden, lagen rondom Bandoeng, niet in de stad. Anders dan in Batavia en Malang hielden mijn ouders voor onze verhuizingen binnen de stad – de meeste maar naar enkele straten verderop – geen aparte vendutie. Alles werd gewoon door mannen op karren geladen en naar het nieuwe huis gereden. In Bandoeng kochten mijn ouders voor het eerst een heel nieuw ameublement.

In ons laatste huis maakten we in maart 1942 de komst van de Japanners mee. De meeste mannen werden al gauw geïnterneerd. Mijn vader zat gevangen in de garnizoensplaats Tjimahi, niet ver van Bandoeng. De vrouwen en kinderen bleven nog enige tijd in eigen huizen en wijken, maar leefden in een vreemd gezagsvacuüm. Af en toe kwam er een Japanse oekaze, maar we zagen de Japanners eigenlijk nooit. We konden ook nog gewoon reizen in de trein, bijvoorbeeld naar Tjimahi, in de hoop mijn vader door het prikkeldraad te zien. De scholen waren inmiddels gesloten. We gingen naar de stad, waar de winkels nog open waren, en naar het zwembad. Een overgeleverd kasboek uit die periode laat wel zien hoezeer mijn moeder moest woekeren met elke spaarcent, want er kwamen geen salarissen meer binnen en de banken waren dicht.

De overgang van dat laatste huis naar het kamp was voor mijn moeder en voor ons kinderen heel verdrietig. We moesten, zoals zovelen, het huis zó achterlaten, de auto, de meeste meubels, speel-

goed, kleren, boeken. De eerste maanden was het kamp nog niet gesloten en kon je de stad nog in. Mijn moeder en ik hebben toen enkele keren ons huis bezocht. Er was ingebroken, de bedienden waren allang terug naar hun kampong, de papieren van mijn vader lagen overal verspreid over de grond.

In de oorlog is een aantal van mijn Indische vriendjes buiten het kamp gebleven. Een paar makkers zaten in hetzelfde kamp, samen met kinderen uit andere delen van Java. Ik woonde met mijn boezemvriend Gerard in een huisje in de wijk Tjihapit. Wij vormden daar de kern van een nieuw groepje in een voormalig ouden-van-dagenhofje waar we toen ingekwartierd zaten. In latere kampen of barakken trok je natuurlijk weer met andere jongens op. Toen de vrouwen op een gegeven moment met de jongere kinderen naar een ander kamp moesten vertrekken, zijn de jongens uit het hofje wel bij elkaar gebleven en hebben elders in de wijk een garage met elkaar gedeeld. Maar bij een volgende verhuizing werd dat vriendengroepje weer uit elkaar gehaald. Ik kan me niet herinneren dat me dat heel erg geraakt heeft. Wij hadden meer heimwee naar onze moeders. Al lieten we van die heimwee naar elkaar toe natuurlijk niks merken... Wie ik in de kamptijd heb gemist, dat was Paimin, onze djon-gos in Bandoeng. Aan hem heb ik speciale herinneringen. Hij maakte vliegers voor me en nam me mee naar waar hij woonde, in de kampong niet ver van ons huis, het ravijn door. Hij repareerde mijn fiets en haalde me van school. Hij was mij volkomen vertrouwd, hij was mijn buddy. Toen de kamppoorten in augustus 1945 opengingen, kreeg ik ineens een bakje met fruit via iemand, met mijn naam gebrekkig op een briefje geschreven. Ik weet zeker dat het bakje van Pai-